

Faiq Ələkbərlı

AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

əvvəli ötən sayımızda

O, erməni daşnaklarının və rus bolşeviklərinin təkə Bakıda ən azı 10 000 (on min) müsəlmanı qətlə yetirdiyini yazır: «Bu hadisə ilə bolşeviklər bir çox vilayətlərdə yaptıkları qanlı əməliyyatları Bakıda da tətbiq ediyordular. Fəhlə və fəqərə hakimiyyəti naminə «Müsəvat» firqəsi ilə «Milli Müsəlman Şurasına» elani-hərb edən «Bakı Soveti» erməni alayları ilə birlikdə 10 000 (on min) qərib müsəlman qətl etdi. Qətl edilənlər miyanında əksəri əmələ və fəqərə sinfindən olmaq üzrə minlərcə qadın, cocuq və silah daşımalarına imkan bulunmayan ixtiyarlar vardı» (17, s.33).

Rəsulzadə ermənilərin və rus bolşeviklərin müsəlmanlara qarşı vəhşiliyinin səbəbini belə izah etmişdi: «Bakı türk milliyətpərvərliyinin mərkəzi idi. Rus partiyası bulunan bolşevik firqəsi bu mərkəzi dağıtmaq istiyordu. Bu xüsusda o, Rusiyanın türklərə qarşı ənənəvi bir müttəfiqi olan erməniləri buluyordu. Həqiqətən mart hadisəsi əsnasında vüqə gələn qətl, bir sinif mübarizəsinə qətiyyən bənzəmiyordu. Bu, hər hankı birtərəf bir müşahidə nəzərində silah-müdafidən məhrum müsəlman xalqının amansız bir surətdə təcizyəsindən başqa bir şey deyildir. Toplar, metralyozlar, erməni əsgərinin yaylım atəşləri, aeroplanlar və limandakı bəhriyyə topları həp müsəlman məhləsinə tövcih edilmişdi. Müsəlman məhləsinin başına od yağdırılıyır, cəhənnəm püskürtülüyordu» (17, s.33).

Beləliklə, 30-31 mart və 1 aprel taixlərində daşnak ermənilər və bolşevik ruslar on minlərlə azərbaycanlıları yalnız qətlə yetirilmədilər, onların evlərini yandırdılar, qadınlarına təcavüz etdilər və baş-qulaqları kəsdilər. Bakının təkə bir məhləsində 57 müsəlman-türk qadınının qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış və bəziləri divara mıxlanmışdı. Eyni zamanda bizim burada yazma bilmədiyimiz daha dəhşətli hadisələr də olmuşdur.

Şübhəsiz, erməni vəhşiliyi və onların arxasında dayanan rus şovinist dairələrinin Azərbaycan türklərinə, azərbaycanlılara qarşı yönəlmiş soyqırım və başqa faciələr bununla bitmədi. 1920-ci illərdə Sovet Rusiyasının Zəngəzuru ermənilərə verməsi, üstəlik Azərbaycanda heç bir əsas olmadan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaratması, 1948-1953-cü illərdə yüz min-

lərlə azərbaycanlının indiki Ermənistan ərazisindəki əzəli torpaqlarından deportasiyası, 26 fevral Xocalı soyqırımı və başqa faktlar azərbaycanlıların-türklərin soyqırımı tarixinin faciəli, qanlı səhifələrindəndir.

Qeyd edək ki, Qərb və Rusiyanın dəstəyi ilə ermənilərlə aysorlar birlikdə Azərbaycanın güneyində də türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırım aktları baş vermişdir. Belə ki, I Dünya müharibəsi dövründə Qacarların ağır durumundan istifadə edən antitürk qüvvələr, o cümlədən çar Rusiyası, Böyük Britaniya,

rik ki, antitürk qüvvələr Şərqi Anadoluda, Cənubi Qafqazda, Volqaboyunda və Orta Asiyada olduğu kimi Cənubi Azərbaycanda da Türk-Müsəlman əhaliyə qarşı soyqırım planını əvvəlcədən, düşünülmüş şəkildə hazırlamış və addım-addım həyata keçirməyə çalışmışdır. Xüsusilə, çar Rusiyası və Böyük Britaniyanın 1-ci Dünya müharibəsində Almaniya və Osmanlıya qarşı müttəfiq kimi çıxış etməsi birtərəf qalmasına baxmayaraq Qacarlar dövlətində, o cümlədən Cənubi Azərbaycanda onların Türk-Müsəlman əhaliyə

bətdə Qacar dövlətinin bitərəfliyinə baxmayaraq, bu coğrafiyada Osmanlıya qarşı hərbi müdaxilələr etməsi Azərbaycan türklərinin ciddi etirazlarına səbəb olurdu. Tədqiqatçılara görə, rus ordusuna qoşulmuş Osmanlı, Salmas, Urmiya aysorlarını və Azərbaycan ermənilərinin sayı 100 min nəfərdən ibarət idi (18, s.12).

1914-cü ilin sonları, 1915-ci ilin əvvəllərində Osmanlı qoşunları Təbrizi, Salması və Urmiyanı ələ keçirsələr də, ancaq Ərzurumda Sarıqamış məğlubiyətindən sonra rus ordusu

1915-ci il may ayında aysorların böyük bir qrupu rusların təşviqi ilə Osmanlı dövlətinə, bu anlamda Azərbaycan türklərinə qarşı da müharibə elan etmiş oldular. Çünki aysorlar Türk-müsəlman əhaliyə qarşı böyük ölçüdə qırğınları ya da soyqırımı Qacarlar dövlətinin ərazisində, o cümlədən Cənubi Azərbaycanın Urmiya, Salmas kimi böyük şəhərlərində həyata keçirmişlər. Məsələn, 1915-ci ildə təxminən 6 ay Urmiyanın valisi olmuş Moiz əd-dövlə Azərbaycanın maliyyə işləri üzrə rəsisinə aysorlarla ermənilə-

“Erməni məsələsi”

Yaxud, Azərbaycanda ermənilərin Türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımının səbəbləri

Fransa, Almaniya kimi böyük dövlətlər qarşılıqlı Qacar Türk sülaləsini birdəfəlik devirmək və onun yerinə də hər bir dövlət öz marağına uyğun olaraq, irançı bir hakimiyyət qurmaq niyyəti güdürdülər. Məhz bu məqsədlə də həmin antitürk qüvvələr

qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirmək niyyətini gücləndirmişdir.

Hər halda 1-ci Dünya müharibəsi Qafqaz cəbhəsində olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanda da Osmanlı-Rusiya müharibələrini qaçılmaz etmişdir ki, ruslar

yenidən həmin şəhərləri tutaraq Azərbaycanda mövqelərini gücləndirdilər. Rus işğalıyla bəzi olmayan Təbriz əhalisi 1915-ci ilin aprelin 4-də etiraz mitinqi keçirmiş və rusların Azərbaycana tərək etməsini istəmişlər (19). Belə bir mürəkkəb vəziyyətdə,

rin Azərbaycanda, o cümlədən Urmiyada törətdikləri cinayətlərlə bağlı yazılı məlumatlar göndərmişdi: «Urmiya və onun ətrafında gündəlik vəziyyət görünməmiş dərəcədə təhlükəlidir. Buradakı ermənilər, nesara tərifiyənin nümayəndələri və cillolar (aysorlar) çox qəddar və və cinayətkar adamlardır. Sanki bu vilayətdə xüsusi bir düşmənçilik əmələ gəlib. Hər gün hansısa bir kənddə və ya hansısa bir bağda darvazanın arxasına bir meyid tapılması haqqında məlumat gəlir» (18, s.53). Moiz əd-dövlə Təbrizdə oturan Qacar vəliəhdinə yazdığı məktubda da göstərirdi ki, bütün barışdırıcı cəhdlərinə, hətta əhalinin adlısanı şəxsiyyətləri və Amerikayla Fransa missionerlərinin iştirakıyla sülh təşəbbüsünə nail olmaq arzularına baxmayaraq Azərbaycan müsəlmanlarına xristianların təcavüz halları artmaqdadır (18, s.55).

Doğrudan da, Rusiya və İngiltərəyə arxalanaraq Osmanlıya müharibə elan edən aysorlar və ermənilər, xüsusilə də aysorların başçısı Marşimon Türk-müsəlman əhaliyə qarşı qırğınlar törətdikən əsas hərbi dəstəyi çar Rusiyasından almışdır. Bu anlamda müharibənin əvvəllərində önəmli döyüşlərdə Osmanlı qoşunlarına məğlub olan aysorlar başda Marşimon olmaqla Salmas və Urmiyada yerləşən rus hərbi qüvvələrinə, eyni zamanda Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə sığınmağa məcbur olmuşlar: «On minlərlə aysor qərbi Azərbaycana qaçdıqda azərbaycanlılar bölgədə gedən müharibəyə baxmayaraq onlardan öz köməklərini əsirgəmədilər» (18, s.77). Ancaq çox keçir ki, Urmiya və Salmasda ruslardan hərbi dəstək alan aysorlar, eyni zamanda Avropanın və Amerikanın xristian missionerləri tərəfindən də ciddi şəkildə maliyyələşdirilirlər (18, s.78-79). Hətta, ABŞ prezidenti V. Vilsonun 1917-ci ildə aysorlar və ermənilərə yardımla bağlı xüsusi müraciəti də olmuşdur. Marşimon da aysorlara və ermənilərə yardım edən qüvvələrə təşəkkür edərək, Rusiya və İngiltərəni, o cümlədən ABŞ-ı xüsusilə qeyd etmişdir (18, s.83).

(ardı gələn sayımızda)

Əgər biz prosesləri diqqətlə izləsək görərik ki, antitürk qüvvələr Şərqi Anadoluda, Cənubi Qafqazda, Volqaboyunda və Orta Asiyada olduğu kimi Cənubi Azərbaycanda da Türk-Müsəlman əhaliyə qarşı soyqırım planını əvvəlcədən, düşünülmüş şəkildə hazırlamış və addım-addım həyata keçirməyə çalışmışdır. Xüsusilə, çar Rusiyası və Böyük Britaniyanın 1-ci Dünya müharibəsində Almaniya və Osmanlıya qarşı müttəfiq kimi çıxış etməsi birtərəf qalmasına baxmayaraq Qacarlar dövlətində, o cümlədən Cənubi Azərbaycanda onların Türk-Müsəlman əhaliyə qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirmək niyyətini gücləndirmişdir

Osmanlıda olduğu kimi, Qacarlarda da türk olmayan bütün xalqları, xüsusilə də xristian dini kimlikli aysorlarla erməniləri silahlandıraraq Türk-Müsəlmanlara qarşı soyqırım həyata keçirilməsinə təşviq edirdilər.

Bu anlamda Birinci Dünya müharibəsi başlar-başlamaz ermənilərlə aysorların Cənubi Azərbaycanın bir çox şəhərlərində, o cümlədən Urmiya və Salmasda həyata keçirdikləri qətləmləri təsadüfi saymaq qətiyyən mümkün deyildir. Əgər biz prosesləri diqqətlə izləsək görə-

və ingilislər bu müharibələrdə qələbə çalmaq üçün, ilk növbədə, xristian dini kimlikli ermənilərlə aysorlara bütün sahələrdə dəstək verməklə, Türk-Müsəlman əhalinin soyqırımında dolayısıyla da olsa iştirak etmişlər. Belə ki, 1907-ci ilin avqustunda İngiltərəylə bağladığı “nüfuz bölgüsü” sazişi nəticəsində faktiki olaraq Cənubi Azərbaycanda ağılıq etməyə başlayan, 1912-ci ildən etibarən burada hərbi qüvvələrini daha da genişləndirən çar Rusiyasının 1-ci Dünya müharibəsinə münasi-

aysorlarla ermənilər rus və ingilislərin birbaşa yardımıyla hərbi cəhətdən təşkilatlandıraraq Osmanlı və Azərbaycan türklərinə, yəni Türk-Müsəlman əhaliyə qarşı müharibəyə təhrik edilirdi. Qacarlarda və Osmanlıda malları və canları toxunulmaz hesab edilən, yüksək vəzifələr tutan aysorlarla ermənilərin də Rusiya, ABŞ, İngiltərənin və onların əlaltıları xristian missionerlərin dəstəyinə arxalanaraq müharibəyə qoşulması bu bölgədə də faciələri qaçılmaz etdi.